

INDHOLD

FORORD *ved Elisabeth Halskov Jensen* 7

1. EN SOCIAL TEORI OM DISKURS 15

2. DISKURS OG SOCIAL FORANDRING I NUTIDENS
SAMFUND 63

3. KRITISK DISKURSANALYSE SOM SAMFUNDS-
VIDENSKABELIG METODE 93

4. KRITISK ANALYSE AF MEDIEDISKURS 119

5. KRITISK DISKURSANALYSE OG MARKEDSGØRELSEN
AF OFFENTLIG DISKURS: UNIVERSITETERNE 147

LITTERATUR 197

FORORD

Den britiske lingvist og diskursanalytiker Norman Fairclough har huseret siden 80'erne – i forskningstidsskrifter som *Discourse & Society*, på internationale konferencer og ikke mindst på pensum-listerne på universiteter verden over. I Danmark har hans tretrins-model og tekstnære analyser af avisartikler og læge-patientsamtaler inspireret både forskere, undervisere og studerende på handels-højskoler og universiteter i hele landet.

Når Fairclough er bedst, er der tale om sand tværfaglig forskning og tænkning, der sætter vores forhold til hinanden, vores identitet og det, vi anser for viden og *common sense* i samfundet, under lup og giver stof til eftertanke. Når han er værst, gentager han sig selv og sine pointer i det uendelige og harcelerer over kapitalismen som undertrykkende og manipulerende. Men kan man leve med det, får man til gengæld en lang række gode udgangspunkter for empiriske undersøgelser af sproglige og diskursive fænomener i vores samtid – og en stor værktøjskasse til at åbne op for tekster med. Det skal understreges, at der er tale om en hel pakke: Kritisk diskursanalyse (KDA) er både en metode og en teori. Men det gode er, at man ikke behøver at 'købe' hele pakken, fordi tilgangen netop er tværfaglig og lægger op til åbenhed. Man kan lade sig inspirere af hans tekstanalyser, men vælge en anden overordnet ramme, eller man kan bruge rammen og kombinere med andre tilgange. Frit valg på alle hylder – ren eklektisk undersøgelsestilgang? Ja, ville nogen måske sige. Fairclough gør selv opmærksom på, at man gerne må vælge ud, og at man som kritisk diskursanalytiker ikke

skriver som sociolog. Men det betyder ikke, at man kan bruge Fairclough til alle forskningsspørgsmål – hans venstreorienterede og humanistiske standpunkt kan ingen tage fejl af. Derfor er det også det, der er udgangspunktet for de forskningsspørgsmål, der rejses: Hvordan repræsenteres globaliseringen i det neoliberale og senkapitalistiske samfund? Hvordan transformerer mediediskursen videnskabelige og politiske stemmer i de tekster, vi kan læse i avisen? Er den demokratiske sprogbrug i organisationer og mellem offentlige og private virkelig demokratisk – eller er der tale om en ‘syntetisk personificering’, der manipulerer med borgerne? Er privatsfæren ved at blive overtaget af konsulenter og strategisk kommunikation? Og så videre.

Samlingen

Denne samling af Fairclough-tekster er beregnet på studerende ved landets højere læreranstalter, som ofte præsenteres for Fairclough i forbindelse med et teori- og metodekursus, et kursus i kommunikation, politik, sociologi eller kultur. Teksterne er valgt ud fra et ønske om at vise, hvad Fairclough kan og står for – men også ud fra en viden eller formodning om, hvilke tekster der bruges mest af studerende.

Der er mange overlappende pointer i samlingen – ganske enkelt fordi Fairclough genbruger meget. Man skal derfor ikke regne med at kunne holde ud at læse bogen fra ende til anden. En god strategi kunne være at starte med *En social teori om diskurs*, der indeholder en udtømmende gennemgang af tretrinsmodellen, de begreber, der er bygget ind i den på hvert trin, og dens generelle præmisser, herunder diskurs, hegemoni og ideologi. Relationerne mellem Faircloughs egen teori og andre grene af lingvistikken, pragmatikken og de øvrige diskursteorier samt dele af sociologien diskuteres tilbundsgående.

De øvrige valgte kapitler supplerer ud fra hver deres vinkel: *Diskurs og social forandring i nutidens samfund* gennemgår demokratisering (herunder personificering, uformalitet og konversationsnormalisering), varegørelse (som en forløber for markedsgørelse) og teknologisering (og former for 'spin'). Kapitlet fokuserer på den abstrakte diskussion af tendenser i den sociale praksis, men har også en kort analyse af en universitetsbrochure til eksemplificering af tendenserne.

Kritisk diskursanalyse som samfundsvidenskabelig metode er oprindeligt fra en antologi om kritisk diskursanalyse, hvor også den østrigske Ruth Wodak og hollænderen Teun van Dijk blandt andre præsenterer deres kritiske tilgange. Faircloughs kapitel er en stram version af kapitel 4 i *Discourse in Late Modernity* (Chouliaraki & Fairclough 1999), men med et andet eksempel – globaliseringsdiskursens forbindelse til den neoliberalistiske ideologi i New Labours diskurs. Kapitlet gennemgår en femtrins forskningsramme for kritisk diskursanalyse adapteret fra Roy Bhaskars begreb 'forklarende kritik'.

Kritisk analyse af mediediskurs er hentet fra bogen *Media Discourse*, der er meget anvendt i undervisning i mediediskurs, blandt andet fordi den giver et godt analytisk udgangspunkt for selv at studere medietekster. I kapitlet gennemgås tretrinsmodellen med fokus på Faircloughs karakteristiske vekslen mellem den diskursive begivenhed (teksten), og hvad der karakteriserer mediernes diskursorden. Med et eksempel fra den britiske tabloid-avis *The Sun*, som handler om kampen mod narkotika, illustreres mediesprogets oversættelse af officielle diskurser til dagligdags diskurs og hybridformen persuasiv information.

Kritisk diskursanalyse og markedsgørelsen af offentlig diskurs: universiteterne er – hvilket også ses af niveauet – oprindeligt en forskningsartikel. Her er tale om en meget interessant diskussion og applikation af blandt andet Giddens' teorier om (selv)refleksivi-

tet og Habermas' distinktion mellem strategisk og kommunikativ handlen på fire teksteksempler fra universitetsverdenen.

Genvej til Fairclough

Fairclough er forankret i en – ofte omstridt – videnskabsteoretisk tradition og trækker på et omfattende begrebsapparat hentet fra både lingvistik og filosofi. Helt overordnet er der tale om et dialektisk perspektiv, der ser diskurs som både konstituerende, eller formende, og konstitueret (formet) af det sociale. Og 'det sociale' er ikke kun diskurs: Der eksisterer en materiel virkelighed af sociale praksisser, som rækker ud over det diskursive: produktionsapparater, kulturelle omgangsformer og værdier og så videre (se *Kritisk diskursanalyse som samfundsvidenskabelig metode*). Det er også derfor, at Fairclough kan operere med skellet mellem 'diskursiv' og 'social' praksis i tretrinsmodellen – diskursen er en del af det sociale, men det sociale har 'mere at byde på'. Han har flere definitioner på diskurs, også i denne samling, og væsentligst skelner han mellem diskurs som en abstrakt størrelse, hvor det dækker »sprogbrug som social praksis« i bred forstand, og diskurs i mere snæver, teknisk forstand, hvor det er »en måde at give betydning til erfaring fra et bestemt perspektiv« (se *Kritisk diskursanalyse og markedsgørelsen af offentlig diskurs: universiteterne*) eller »semiose som repræsentation og selv-repræsentation af social praksis« (se *Kritisk diskursanalyse som samfundsvidenskabelig metode*). Ordet 'repræsentation', som ville skræmme nogle post-strukturalister, er centralt hos Fairclough, netop fordi diskurs ikke kun, men *også* repræsenterer fænomener og tilstande i verden. Når han opererer med begrebet 'semiose', trækker han på den semiotiske tilgang til sprog, hvor tegnet 'står for noget andet' – og det er det 'andet', der ikke er med i de post-strukturalistiske tilgange, som Fairclough gerne vil distancere sig lidt fra. Selv om han er med på, at diskurs også 'producerer' (efter Foucault) subjekter og objekter,

så findes der i hans univers noget, der er sandere end andet. Det skinner igennem, når han for eksempel analyserer PR-diskurs i universitetsbrochurerne og diskuterer, om identiteten »konstrueres aktivt«, hvilket han mener, er det arbejde, promoveringsdiskurserne gør. Det skinner også igennem i diskussionen af 'syntetisk personificering', altså diskussionen af, hvorvidt den mere og mere udbredte personlige sprogbrug er udtryk for noget, vi oprigtigt mener, eller det blot er strategi. Her trækker han på Habermas (se *Diskurs og social forandring i nutidens samfund* og *Kritisk diskursanalyse og markedsgørelsen af offentlig diskurs: universiteterne*).

Hos Fairclough er der tre »måder, hvorpå semiosis optræder i social praksis« (se *Kritisk diskursanalyse som samfundsvidenskabelig metode*). Ud over diskurserne i snæver forstand som repræsentationer inddeler han i stilarter og genrer. Stilarter er sproglige måder at være på, mens genrer er de sproglige måder at handle på, eller som han skriver »måder at producere samfundsliv på, semiotisk set«. Eksempler kunne være hverdagsamtaler, møder i forskellige typer af organisationer, politiske interviews og så videre. Stilarterne er interessante for identiteten og selvet – og i denne gennemgang opdager vi, at Fairclough heller ikke mener, at hele vores identitet er social; noget af den er 'personlighed': »For eksempel har læger, lærere eller ministre i en regering ikke bare semiotiske stilarter i kraft af deres positioner i forskellige praksisser; hver position udøves i forskellige stilarter, og denne udøvelse har at gøre med nogle aspekter af identitet, som ikke kan reduceres til den måde, hvorpå positionen er konstrueret i den pågældende praksis.«

Et helt centralt begreb hos Fairclough er 'interdiskursivitet' defineret som »tekstens konstitution af forskellige diskurser og genrer« (i *Kritisk diskursanalyse og markedsgørelsen af offentlig diskurs: universiteterne*). Det har han fra Bakhtins 'intertekstualitets'-begreb, hvor fokus er på teksters komposition fra bidder af andre

tekster, samt det tekstlingvistiske fokus på teksters 'tekstur' hos Halliday & Hasan. Dette kombinerer han med begrebet 'diskursorden', som han har fra Foucaults 'diskursformation', men 'ordenerne' hos Fairclough er mere åbne for konstant forandring – og mere sprogligt konstituerede, i og med at de består af genrer, diskurser og stilarter og relationerne mellem dem. Han definerer diskursorden som »summen af diskursive praksisser i en institution og relationerne mellem dem« (i *Kritisk diskursanalyse og markedsgørelsen af offentlig diskurs: universiteterne*). Men han opererer også med diskursordener på samfundsniveauet – mediernes diskursorden, uddannelsernes diskursorden, den politiske diskursorden ... Det er vigtigt for ham at forklare, at selv om diskurser og genrer er 'relativt stabile konfigurationer', udfordres de konstant i diskursive kampe om hegemoni. Her trækker han på Gramsci, for hvem hegemoni er 'organisering af samtykke'. Hegemoni handler ikke bare om rå undertrykkelse, men om at skabe alliancer og integrere underordnede klasser gennem indrømmelser for at vinde deres samtykke (se diskussion i *En social teori om diskurs*).

Når man skal i gang med at analysere en tekst efter tretrinnsmodellen, veksler man hele tiden mellem fokus på den diskursive begivenhed og strukturen eller diskursordenen (Se *Kritisk analyse af mediediskurs*). Fairclough er her optaget af at dokumentere diskursive tendensers eksistens i den empiriske virkelighed – eller i det mindste diskutere dem ud fra konkrete eksempler. Selv om han gør meget ud af at sige, at man ikke kan læse ideologien eller diskursen direkte ud af teksten ('ideologier er ikke i tekster'), fordi hver enkelt tekstfortolker altid bringer sin egen baggrund og sin egen forforståelse med i mødet med teksten, så er det svært at se forskel på de læsninger, Fairclough laver, og de læsninger, en direkte applicering af en teori på empirien ville medføre. Når han for eksempel kalder Tony Blairs ytring »den moderne verden undergår store forandringer« for et udslag af en neoliberal diskurs,

er det nok så meget, fordi han har læst Bourdieu, og læsningen stemmer overens med hans eget marxistiske udgangspunkt. Man kunne sagtens forestille sig en muslimsk præst i Afghanistan sige det samme i en fredagsbøn uden at tilskrive det en neoliberalistisk tankegang. Diskursanalyse er ikke rumforskning, og der er ikke nogen firkantede og lette løsninger på fortolkningsspørgsmålet. Dette deler den kritiske diskursanalyse naturligvis med andre kvalitative tilgange, men det er væsentligt hos Fairclough, at han rent faktisk sigter mod at dokumentere og analysere udtømmende og ikke bare fortælle en god historie. Deraf også den store optaget-hed af små, grammatiske detaljer og tekstlingvistiske iagttagelser, som hans analyser er fyldt med. Dertil kommer, at han sammen med Lilie Chouliaraki i 1999 udgav en bog, hvor de blandt andet reflekterer over deres analyse – både politisk (nytter det noget, hvem arbejder vi for og så videre) og videnskabeligt: Fra hvilken position har vi analyseret teksten, og hvilken indflydelse har det på læsningen? Denne fempunktsramme gengives og eksemplificeres i *Kritisk diskursanalyse som samfundsvidenskabelig metode*.

Spørgsmålet om magt og ideologi er centralt hos Fairclough som hos andre kritiske diskursanalytikere. Men det er her værd at være opmærksom på, at magt ikke behandles helt på samme måde hos Fairclough (og de øvrige KDA-forskere) som hos Foucault. Hvor magten hos Foucault er noget produktivt og skabende – og ikke mindst uundgåeligt, i og med at den er bygget ind i alt, hvad vi foretager os, forholder det sig ikke sådan hos Fairclough. Hos Fairclough er diskurser ideologiske, hvis de bidrager til at opretholde dominansrelationer (for eksempel mellem kvinder og mænd eller læger og patienter), og som sådan skal de bekæmpes med modmagt – moddiskurser. Men selv om Faircloughs fokus er nok så meget på de hegemoniske kampe, som moddiskurserne afstedkommer, og således sætter konflikten i højsædet, har han også fra Habermas arvet synet på staten og markedet som undertrykkende

for den mellemmenneskelige kommunikation i livsverdenen – og her er magten ikke velkommen. Magt er altså i Faircloughs optik kun positiv, hvis den gavner ‘de svage’.

Fokuser på et socialt problem ...

Der er mange flere begreber i Faircloughs univers, og tager man alle de forfattere med, der optræder i litteraturlisten bagest i bogen, er der nok til at fylde en hel universitetskarriere med teorier, begreber og metoder. Meningen med den foreliggende samling er at give både studerende, forskere og undervisere lejlighed til at stifte bekendtskab med, genopleve eller dykke længere ned i den kritiske diskursanalyse, dens anvendelse og dens videnskabsteoretiske rødder – og med Faircloughs ord måske få inspiration til at »få styr på forandringerne« i nutidens samfund. Vi har med hans version af kritisk diskursanalyse muligheden for at bruge sproglige analyser til at få nogle historier frem om samfundets udvikling og diskutere den måde, vi taler på, som en del af den måde, vi er sammen på og lever på. Faircloughs projekt er helt tydeligt en kritik af den kapitalistiske økonomi – og en kritik af den måde, globaliseringen udfolder sig og italesættes på. Men man behøver ikke være enig med ham i denne kritik for at bruge hans teorier og metoder. De er applicérbare på ethvert socialt problem, der har et diskursivt aspekt (og det har de fleste) – men der skal til gengæld være et socialt problem! Det er perspektivet. Med lingvistiske midler afsløres, afdækkes og diagnosticeres problemet – og hos Fairclough er målet med analyserne at skabe mulighed for at bidrage til mere demokrati, lighed og frigørelse.

Elisabeth Halskov Jensen

December 2007